

Úvod do života a diela Konštantína Čulena

Ivan Mrva

MRVA, Ivan. An Introduction to the Life and Work of Konštantín Čulen. In Historický zborník, Vol. 34, 2024, No. 2, pp. 11-20

Abstract: Konštantín Čulen is one of the important figures of the last century's Slovakia. He was an extremely prolific columnist, journalist, but also a historian. He stood out not only for the excellent style of his contributions, but also for the volume of work he left behind. He is the author of three dozen books, focused mainly on national revival and emigration, as well as many articles, studies, reviews, and polemical contributions. He had to leave Slovakia to emigrate towards the end of the war, due to his defence of the right of Slovaks to autonomy and statehood, and criticism of the situation in interwar Czechoslovakia—his political involvement in the period of the First Slovak Republic. But even there, far away from his homeland, he did not stop creating and continued in his journalistic and biographical work. He left behind an extensive work that has served and will serve future generations of journalists and historians.

Keywords: Konštantín Čulen; Journalism; Reviews; Autonomy; Emigration; Slovak Language; National Revival; Memorandum; Slovak Grammar Schools.

Konštantín Čulen bezpochyby patrí k najvýznamnejším publicistom, novinárom aj historikom 20. storočia. Je autorom tridsiatich kníh venujúcich sa prevažne novodobým slovenským dejinám, z nich niektoré sú zásadného významu, stoviek novinových článkov, štúdií, recenzií a správ. Niektoré jeho práce sa na našom knižnom trhu na konci 20. storočia objavili aj v novom vydaní. V minulosti bol i v súčasnosti ešte zostáva z historiografie akoby vytesnený, keďže jeho obhajoba nespochybniteľného práva Slovákov na vlastnú štátnosť, jeho kritika pomerov v medzivojnovom Československu, postoj k SNP i retribučného súdnictva po vojne nie je po chuti tým, ktorí vďaka svojmu politickému výtlaku a mediálnemu vplyvu určujú, čo sa môže a čo už nie. Vzhľadom na trest tridsať rokov väzenia, na ktoré ho našťastie už v neprítomnosti odsúdil ľudovodemokratický súd, sa dokonca ozývajú aj hlasy o vojnovom zločincovi.

Konštantín Čulen nebol školeným historikom ani žurnalistom, mal iba strednú školu, no jeho práce sú svojím spôsobom jedinečné a upútajú aj súčasného čitateľa so záujmom o našu národnú minulosť. Charakterizuje ich výborný rozprávačský štýl, šírka záberu i hĺbka poznatkov obohatená o nové fakty, ktoré verejnosti sprístupnil. Nesporne si zaslúži popredné miesto v slovenskej historiografii. Niektoré Čulenove

výstižné charakteristiky historických období alebo osôb i dnes inšpirujú slovenských historikov, publicistov i tvorcov pamätníkov.¹

Celé Čulenovo dielo vzhľadom na jeho osudy je možné rozdeliť na tri obdobia:

1. Od počiatkov na konci dvadsiatych rokov minulého storočia do roku 1938, kedy bol nezávislým autorom s orientáciou na autonomistické hnutie.

2. Obdobie od vyhlásenia autonómie Slovenska a Slovenského štátu, respektíve Slovenskej republiky, kedy je zvolený za poslanca snemu Slovenskej krajiny, stáva sa členom diplomatického zboru Č-SR v USA a neskôr SR. Po návrate do vlasti pôsobí ako poslanec slovenského snemu.

3. Obdobie od roku 1945, kedy pôsobí v talianskom, kanadskom a americkom exile, kde však neprestáva tvoriť. Týchto devätnásť rokov strávených mimo vlasti bolo zároveň aj najťažším obdobím jeho života. Napriek zápasu o holú existenciu až do včasnej smrti neochabuje v tvorbe. Dôkazom mimoriadnych schopností, železnej vôle a vnútornej energie Konštantína Čulena je viac ako šesťstostranová kniha *Po Svätoplukovi druhá naša hlava (Život Dr. Jozefa Tisu)* dokončená ešte roku 1947, teda nedlho po poprave prezidenta, navyše v komplikovaných podmienkach exilu vo vojnu poznačenej Európe.

Vzhľadom na rozsah diela Konštantína Čulena nie je možné na tomto mieste podať podrobnejšiu analýzu ani jeho najvýznamnejších prác. Preto sa v tejto časti obmedzím len na skromný výber z prác a článkov.

Konštantín Čulen sa narodil 26. februára 1904 v obci Brodské, kde je jeho priezvisko oddávna rozšírené. Medzi jeho príbuznými bol aj národný buditeľ Martin Čulen i menej známy rodoľub Štefan Čulen. Rod Čulenovcov, v ktorom bola pevne zakotvená katolícka viera a slovenské povedomie, bol spríbuznený aj s Jurigovcami. Obaja gbelskí rodáci – kanonik Ján Krstiteľ Juriga i Ferdiš Juriga zohrali v národnom hnutí významnú úlohu. Konštantín Čulen prišiel na svet v čase, keď jeho otec Štefan bol už v Amerike, kde hľadal obživu. Zakrátko aj matka malého Konštantína Rozália, rodená Gulišková, nasledovala manžela s malým dieťaťom v náručí za Atlantický oceán, a tak prvé roky detstva malý Konštantín prežil v Spojených štátoch. Rodina sa však z emigrácie vrátila a prvorodený syn začal ľudovú školu navštevovať v rodnej obci. Ale Amerika, v ktorej strávil niekoľko rokov najranejšieho detstva, najmä život amerických Slovákov, sa stala jednou z ťažiskových tém Čulenovej tvorby a nakoniec aj jeho osudom. Zomrel na americkej pôde v emigrácii v New Yorku 7. apríla 1964.

Konštantín Čulen po skončení šiestej triedy ľudovej školy v Brodskom pokračoval v ďalšom vzdelávaní na gymnáziu v Skalici. Od ranných školských rokov bolo jeho najobľúbenejšou činnosťou a zábavou čítanie kníh. Podľa vlastných slov od druhej triedy gymnázia zbieral knihu ku knihe. U skalického kníhkupca Teslíka kupoval knihy „na

¹ Memorandové obdobie výstižne nazval „Doba veľkých nádejí a sklamaní“. S takmer identickou charakteristikou tej doby sa dodnes stretávame. Rovnako i názov Čulenovej knihy vydané v exile roku 1947 nákladom Slovenskej katolíckej jednoty *Po Svätoplukovi druhá naša hlava (Život Dr. Jozefa Tisu)* poslúžil autorom pamätnej tabule na budove učiteľského ústavu v Bánovciach nad Bebravou ako hlavné motto, až kým ju na pokyn vládnych orgánov neodstránili.

borg“ a dlžobu splácal korunu po korune, podľa toho, koľko si dokázal ušetriť z peňazí, ktoré dostal na obed.² Po maturite roku 1924 a šesťmesačnej vojenskej službe si začal hľadať zamestnanie. Uchádzal sa o každú prácu, ale na žiadosti dostával odpoveď: „*Vaši žiadosti nelze vyhověti.*“ Neskôr s trpkosťou poznamenal, že takých odpovedí dostal 53. Táto skúsenosť ovplyvnila postoje k pomerom v medzivojnovnej ČSR, kde miesta najčastejšie obsadzovali ľudia z Čiech a Moravy a mladá slovenská inteligencia sa nemala kde uplatniť. Nakoniec sa ako nižší úradník zamestnal v nemocenskej poisťovni, ale miesto skoro stratil, lebo odmietol podpísať prihlášku do Sociálnodemokratickej strany. Neskôr vystriedal aj iné zamestnania, ale nikde dlho nevydržal. Mal nekompromisnú a priamu povahu a svoje osobné i politické názory neskrýval. Od študentských čias prejavoval záujem o slovenské dejiny a mal výhrady k ich jednostrannej *čechoslováckej* interpretácii, aká dominovala na školách i v spoločnosti. A tak už pomerne skoro začal publikovať drobné príspevky, aby pomohol odstraňovať deformácie, ktoré zatemňovali a deformovali slovenskú minulosť. Jednou z prvých Čulenových novinových prác s historickou tematikou je článok *Slováci pri otváraí Záhrebskej univerzity*.³ Pripomenul neohrozené účinkovanie Martina Čulena a Františka V. Sasinka, členov delegácie Matice slovenskej na slávnostnom otvorení univerzity v Záhrebe roku 1873. Uviedol i tragické následky, ktoré v konečnom dôsledku ich vystúpenie malo pre Maticu slovenskú a to najmä vzhľadom na prítomnosť maďarskej vládnej garnitúry vedenej ministrom školstva a kultu Augustínom Trefortom. Čulenov príspevok bol aktuálny, keďže v septembri 1929 Slovensko navštívila oficiálna chorvátska delegácia, aby v Trnave na rodnom dome Juraja Haulika odhalila pamätnú tabuľu venovanú prvému záhrebskému arcibiskupovi, kardinálovi a buditelovi chorvátskeho národa, ktorý bol rodom Slovák. Celé číslo denníka Slovák bolo v tejto súvislosti venované bohatým chorvátsko-slovenským kultúrnym vzťahom.⁴

Na rok 1930 pripadlo sté výročie narodenia Františka V. Sasinka. Konštantín Čulen mal k nemu pozitívny vzťah nielen z dôvodov jeho vedeckej činnosti, ale ctil si ho aj ako krajana z nitrianskeho Záhoria, neohrozeného Slováka, katolíka a obetavého národovca. Študoval pramene k jeho životu aj v zbierkach katolíckeho gymnázia v Kláštore pod Znievom, kde objavil dva listy Martina Čulena adresované F. V. Sasinkovi. Boli napísané v neľahkých časoch pre oboch. Sasinek sa vtedy musel odsťahovať do Prahy, keďže mal existenčné problémy a navyše vtedajšie vedenie mesta Skalice mu znepríjemňovalo život. Martin Čulen vítal Sasinkovo rozhodnutie usadiť sa v Čechách, dúfajúc, že jeho pôsobenie napravi bratov Čechov, ktorí, ako sám pripomína, nejavia o Slovákov ani toľko záujmu ako o kočovných cigánov a handrárskych židov. Tento nezáujem podľa slov Martina Čulena prejavuje najmä „*tá hnusná Riegrova perepůť.*“ V ďalšom publikovanom liste Martin Čulen Sasinkovi pripomína: „*Smutné je, že musíš poznávať Čechov takých, akí sú... jestli dnes – zajtra pohltí ich žralok nemectva, nie*

² O Americko slovenských dejinách. In *Slovák*, 3. júl 1938, roč. 20, č. 150, s. 4.

³ Slováci pri otváraí Záhrebskej univerzity. In *Slovák*, 22. 9. 1929, roč. 11, č. 216, s. 6.

⁴ Tamže.

preto mi bude ľúto, že ich pohltí, ale preto, že oni budú nemeckými janičiarmi proti Slovanstvu...“⁵ Čulen publikovaním neznámych dokumentov zrejme chcel slovenskému publiku predstaviť negatívne rysy českej vládnucej politickej garnitúry, o čom sa v tej dobe Slováci denne mohli presvedčiť.

Rok 1930 bol ostrým štartom Konštantína Čulena ako publicistu, historika i polemika. Jeho články i štúdie zapĺňajú stránky Slováka, Národných novín, Kultúry i Slovenských pohľadov. Okrem toho pripravoval krátke historické okienka v rozhlasovom vysielaní.

Využil sté jubileum narodenia Františka Vítazoslava Sasinka a k jeho biografii prispel niekoľkými článkami v denníku Slovák. Načrtol vývoj vzťahov medzi Sasinkom a banskobystrickým biskupom Arnoldom Ipolyim, ktorý v roku 1869 po smrti Štefana Moysesasa zasadol na banskobystrický biskupský stolec. Relatívne korektné vzťahy sa zhoršili po spomínanom Sasinkovom vystúpení na slávnosti otvorenia univerzity v Záhrebe. Biskup ponúkol Sasinkovi najchudobnejšiu faru v Bacúrove, kde žilo len 29 beztak chudobných katolíckych rodín, čo pre tunajšieho farára znamenalo, že aj pečené zemiaky boli luxusným jedlom. Sasinek ponuku s vďakou odmietol a po dlhšom čase strávenom hľadaním živobytia skončil v Prahe.⁶ V príspevku Drobnosti zo života F. V. Sasinka publikovanom v denníku Slovák v júni 1930 Čulen čitateľom priblížil už zabudnutý Sasinkov obetavý čin na jar 1860 pri zbieraní kaucie na povolenie vydávania Pešťbudínskych vedomostí, keď ako chudobný rehoľník hneď zložil 100 zlatých, čo pohlo aj ostatných prítomných k zozbieraniu potrebnej sumy. Ďalšou Čulenom vyskúmanou drobnosťou uverejnenou v rámci článku bola Sasinkova iniciatíva z roku 1868 v prospech zmierenia Novej školy so Starou školou. Oba slovenské politické smery sa totiž dostali do tiahnucich sa sporov, čo veľmi oslabovalo celý národný tábor.⁷

Ignorovanie, obchádzanie a zamlčovanie práce popredných katolíckych dejateľov v prospech národa motivovalo Čulena, aby sa chopil pera a verejnosti sprostredkoval profily slovenských katolíckych buditeľov postupne upadnutých do zabudnutia. Na stránkach Slováka v roku 1930 vychádzala biografická séria *Katolícki buditelia slovenskí*. Do série prispel aktuálnym profilom a životnými osudmi komjatického farára Ondreja Cabana. Biografický článok pripravil v súvislosti so slávnosťou a odhalením pamätnej tabule na komjatickej fare.⁸ V ranej fáze svojej publicistickej tvorby bližšie skúmal osobnosť zvolenského župného notára aj podžupana Bélu Grünwalda a motívy i výsledky jeho ťaženia proti slovenským snahám.⁹ V tejto súvislosti analyzoval aj Grünwaldom iniciovaný dvojtyždenník *Svornosť*, ktorého útoky napokon viedli k zavtoreniu slovenských gymnázií a Matice slovenskej.¹⁰ Štúdiom získaný materiál vzápätí

⁵ Dopisy M. Čulena F. V. Sasinkovi. In *Slovák*, 21. 2. 1930, roč. 12, č. 43, s. 7.

⁶ Franko V. Sasinek a biskup Ipolyi. In *Slovák*, 30. 3. 1930, roč. 12, č. 74, s. 8.

⁷ Drobnosti zo života Františka V. Sasinka. In *Slovák*, 27. 6. 1930, roč. 12, č. 144, s. 7.

⁸ Ondrej Caban. In *Slovák*, 4. 7. 1930, roč. 12, č. 150, s. 4.

⁹ ČULEN, Konštantín. Béla Grünwald a Slováci. In *Slovenské pohľady*, roč. 46, 1930, č. 9, s. 616-623.

¹⁰ ČULEN, Konštantín. Svornosť. (Z histórie Grünwaldizmu roku 1873-1874). In *Slovenské pohľady*, roč. 46, 1930 s. 27-33, s. 116-122.

využil pri tvorbe svojej prvej knižnej monografie. V roku 1932 v trnavskej tlačiarňi Ferka Urbánka v rámci edície slovenských katolíckych autorov vychádza Čulenova samostatná kniha – *Roky slovenských nádejí a sklamaní (1848-1875)*. Vzhľadom na prínos a kvalitu bola odmenená cenou Matice slovenskej. Autor v úvode uviedol, že pred časom začal zbierať materiál pre novinové články a prednášky v bratislavskom a košickom rozhlase, takže z nich vzniklo dielo o prvých slovenských katolíckych gymnáziách. Monografia len potvrdzuje Čulenovu systematickú prácu, keď k tristo stranám pridal ešte 120 strán dokumentov. Vyniká pútavým textom, množstvom nových faktov a je vskutku priekopníckym dielom, na aké by museli byť hrdí aj školení historici.¹¹ Žiaľ, Čulenovo podrobné zmapovanie činnosti a osudov slovenských katolíckych gymnázií i dnes v našej historiografii nedostatočne rezonuje.¹²

Konštantín Čulen si všímal deformácie výkladu slovenských dejín množiacich sa v prácach českých profesorov pôsobiacich na bratislavskej univerzite. Kritizoval ich tendenčné závery, keď v prácach napísaných pri príležitosti spomienok na 110. výročie narodenia Jána Palárika vyhlasovali za hungaristu. Dôvodom vymysleného Palárikovho hungarizmu bol jeho príklon k slovenčine v roku 1851. Keď odvrhol tzv. staroslovenčinu, skritizoval českú tvrdohlavosť a odpor českých politických vodcov voči vylepšovaniu češtiny jadrnými slovenskými slovami a stal sa obhajcom a propagátorom spisovnej slovenčiny, pansláv Palárik sa podľa záverov českých profesorov zmenil na hungaristu, čiže maďaróna. Do záveru svojho polemického príspevku Čulen zaradil aj aktuálny postreh, ktorý je reflexiou na pomery v medzivojnovom Československu, kde vládna tlač každého, kto sa usiloval o rozšírenie slovenských práv, zvykla pohotovo označiť za maďaróna: „*Palárik... stal sa nadšeným obrancom slovenčiny. V tomto fakte vidí nová česko-slovenská veda reprezentovaná bratislavskou univerzitou národnú zradu Janka Palárika. Obrana slovenčiny je dôkazom hungarizmu a maďarónskych tendencií veľkého národného buditeľa Janka Palárika. Stodesaťročné jubileum Janka Palárika dáva možnosť porovnávať. Koľkí Slováci tak ako Janko Palárik cez noc sa stali maďarónmi z tej istej príčiny! Chránili slovenčinu, slovenského človeka, slovenský chlieb. A to stačilo, aby ich národne biľagovali... Ak sa nám nadáva za tie isté veci ako Palárikovi – je to pre nás len vyznamenaním. Ak je história učiteľkou života, musí nám byť i Palárikov hungarizmus učiteľom prítomnosti.*“¹³

Vo viacerých príspevkoch kritizoval deformované vyučovanie slovenskej minulosti na školách, keď sa stavia do protikladu aktivita česká a pasivita slovenská. V glose uverejnenej pri spomienke na 60. výročie zatvorenia Matice slovenskej využil svoje podrobné znalosti obdobia národného obrodovania, aby vyvrátil tendenčné závery v školských učebniciach a pripomínal, aby sa nezabúdalo na rozdiely v národnostnej politike Viedne a Pešti. Zároveň dal do protikladu českú a slovenskú obetavosť pri

¹¹ ČULEN, Konštantín. *Roky slovenských nádejí a sklamaní 1848 – 1875*. Trnava : Ústredie slovenského katolíckeho študentstva, 1932, 427 s. + prílohy.

¹² V učebniciach i v odborných prácach sa neustále uvádzajú tri slovenské gymnáziá, z nich jedno katolícke. Na štátne katolícke slovenské gymnázium sa pravidelne zabúda, hoci účinkovalo v rokoch 1862 – 1867.

¹³ Národný buditeľ či Hungarista? In *Slovák*, 28. 4. 1932, roč. 14, č. 97, s. 1.

zhromažďovaní finančných prostriedkov na činnosť Matíc oboch národov. Kým na Maticu českú pri jej založení v Čechách sa vybralo 2 397 zlatých, na slovenskú Maticu v neporovnateľne horších podmienkach Slováci vyzbierali 95-tisíc zlatých.¹⁴

Z ďalších z veľkého množstva Čulenových biografii spomenieme aj jeho seriál pod označením *Zabudnutí slovenskí katolícki buditelia*, ktorý publikoval v roku 1935 v časopise Kultúra. Prvý príspevok venoval Jánovi Gotčárovi, ktorý, žiaľ, aj dnes patrí medzi zabúdaných národovcov.¹⁵ V úvode krátkej biografie spolutvorcu Viedenského slovenského memoranda si môžeme prečítať aj dnes aktuálne myšlienky: „Často počuť, že sme chudobní, nemáme veľkých historických osobností, chýbajú nám zvučné mená politikov, vojvodcov... História nie je taká chudobná na vynikajúcich ľudí, ako by sa zdalo. Podobáme sa často ľuďom, čo drahokam pokladajú za bezcenný kameň. História naša má veľa takých drahokamov, ľudí vzdelaných, obetavých a nezištných, len ich treba ukázať, vytiahnuť ich zo šera zabudnutia.“¹⁶ V rámci biografickej minisérie o katolíckych dejateľoch do toho istého ročníka Kultúry prispel ešte článkami o Jozefovi Kozáčkovi¹⁷ a Ignácovi Gessayovi.¹⁸ V Zborníku literárno-vedeckého odboru Spolku sv. Vojtecha v roku 1933 vyšla jeho rozsiahla biografická štúdia *Životopisné črty zo života Dr. Jána Mallého Dusarova a Martina Čulena*.¹⁹ Pozornosť však nezameriaval len na katolícke osobnosti, ale venoval sa aj evanjelickým buditeľom, predovšetkým Ľudovítovi Štúrovi a aj Štefanovi Markovi Daxnerovi.²⁰ Neskôr mu v evanjelickom vydavateľstve Tranoscus vyšla 140-stranová monografia Karola Salvu.²¹ Rovnako v roku 1942 v denníku Slovák publikoval obsažný seriál o živote a práci novinára Daniela Licharda.²²

V roku 1935 v nakladateľstve Slováka vyšlo ďalšie priekopnícke Čulenovo dvojzväzkové dielo *Slovenské študentské tragédie*. Opísal prípady prenasledovania slovenských študentov, počnúc vyšetrovaním bratislavských lyceistov v roku 1844 až po vylúčovanie slovenských študentov, ktoré sa udiali roku 1918.

V roku 1935 ako člen Výboru Matice slovenskej vycestoval s matičnou delegáciou na trojmesačný pobyt do Spojených štátov amerických. Tu s pomocou Slovenskej ligy v Amerike zbieral dokumentačný a archívny materiál, z ktorého čerpal pre svoje neskoršie knižné i publicistické diela. Už v roku 1936 vyšla kniha *Slováci v Amerike*. V súvislosti s blížiacim sa dvadsiatym výročím podpísania Pittsburskej dohody na jeseň 1937 v nakladateľstve Slováka vyšlo objemné 470-stranové dielo autorom nazvané

¹⁴ Ešte jedno jubileum. In *Slovák*, 7. 4. 1935, roč. 17, č. 82, s. 8.

¹⁵ V roku 2023 sme si nepripomenuli ani 200 rokov od narodenia Jána Gočára (1. 6. 1823), ani 140. výročie od jeho smrti (1883).

¹⁶ ČULEN, Konštantín. Ján Gotčár. In *Kultúra*, roč. 7, 1935, s. 107-110.

¹⁷ ČULEN, Konštantín. Dr. Jozef Kozáček. In *Kultúra*, roč. 7, 1935, č. 4, s. 159-166.

¹⁸ ČULEN, Konštantín. Ignác Gessay. In *Kultúra*, roč. 7, 1935, č. 7-8, s. 314-320.

¹⁹ Sborník literárno-vedeckého odboru Spolku sv. Vojtecha, ročník 1. Trnava, 1933.

²⁰ ČULEN, Konštantín. Štefan Marko Daxner a revúcke gymnázium. In *Slovenské pohľady*, roč. 49, 1933, s. 43-53.

²¹ ČULEN, Konštantín. *Karol Salva, život a dielo*. Lipt. Sv. Mikuláš, 1943, s. 140.

²² *Slovák*, roč. 24, 1942, č. 112 (19. máj); č. 119 (28. máj), č. 122 (31. máj), č. 126 (6. jún), č. 135 (17. jún). Daniel Lichard ako novinár.

Pittsburghská dohoda 1918-1938. Kniha napísaná na základe množstva dokumentačného materiálu je aktuálna aj pre súčasného bádateľa, ktorý hľadá informácie o tomto dôležitom historickom dokumente a všetkých politických súvislostiach. V danej dobe mala široký ohlas, dokonca ju z pochopiteľných dôvodov glosovali aj v niekoľkých maďarských periodikách. Do rúk čitateľov sa Čulenova kniha dostávala len s problémami. Štátne orgány brzdili jej distribúciu, keďže bola politicky aktuálna a pre vládne kruhy krajne nepríjemná, pretože vyvracala oficiálnu interpretáciu Pittsburskej dohody. A tak sa kniha predávala len v rézii Hlinkovej slovenskej ľudovej strany.²³

V roku 1938 sa zmenili pomery v Československu a Konštantín Čulen bol vo voľbách do Snemu Slovenskej krajiny zvolený za poslanca za okres Skalica. Zakrátko bol delegovaný na česko-slovenské vyslanectvo do Washingtonu, kde mal vykonávať funkciu tlačového tajomníka. To však netrvalo dlho, keďže vyslanectvo v marci 1939 zaniklo a ocitol sa na osudovej križovatke. Istý čas ešte zostal v redakcii slovenských novín v USA a zaoberal sa výskumom amerických Slovákov. Po návrate roku 1940 sa vrhol do práce, keďže počas pobytu ešte rozšíril svoj dokumentačný materiál o vysťahovalectve. V roku 1942 v Nakladateľstve Slovenskej ligy v Bratislave vyšlo jeho najrozsiahlejšie dielo, dvojdielne *Dejiny Slovákov v Amerike*. V úvode zdôraznil, že celý bohatý a rušný život amerických Slovákov časom unikal do neznáma a len pri slávnostných príležitostiach sa na nich spomínalo, pritom americkí Slováci tvorili organizovanejšiu a národne uvedomelejšiu tretinu národa.²⁴ Tvorivosť Konštantína Čulena vo vojnových rokoch ešte narastala aj napriek tomu, že patril k osobám, ktoré monitorovala nemecká tajná služba a aj tábor čechoslovákov pripravoval s ním zúčtovanie. Keď v súvislosti s vývojom situácie na frontoch 2. svetovej vojny rástol vplyv londýnskej politickej emigrácie na čele s Benešom aj na Slovensku, Čulen vydal 200-stranovú dokumentami a štatistickými tabuľkami podloženú knihu *Slováci a Česi v štátnych službách ČSR*. Jeho cieľom bolo, aby si slovenská spoločnosť uvedomila, ako boli Slováci znevýhodňovaní v období existencie Československa a snažili sa zachovať vlastnú štátnosť.²⁵ Ďalšie Čulenovo dielo podobného určenia vyšlo tiež roku 1944 v Ľudovej knižnici Hlinkovej slovenskej ľudovej strany. Nesie názov *Boj Slovákov za slobodu*. Autor tu na 244 stranách priblížil existenčný zápas Slovákov na politickom i kultúrnom poli od začiatku 19. storočia až do roku 1938. Využil materiál zozbieraný v predchádzajúcom období a tvrdenia podoprel dokumentmi a tabuľkami. Bola to nanajvýš aktuálna kniha, keďže sa už v Londýne i Moskve pripravovalo konečné riešenie slovenskej štátnej samostatnosti.

Je treba pripomenúť Čulenovu recenznú činnosť. V recenzovaných dielach často poukazoval na nedostatky a nielen formálneho charakteru, ale najmä na deformácie pri interpretácii dejinných udalostí, zdôrazňovanie českej supremacie a bagatelizovanie slovenskej politickej a kultúrnej minulosti. Ako príklad môže poslúžiť Čulenova recenzia

²³ Čulen v Maďarsku. In *Slovák*, 1. 5. 1938, roč. 20, č. 100, s. 5.

²⁴ ČULEN, Konštantín. *Dejiny Slovákov v Amerike*. Bratislava : Slovenská liga, 1942.

²⁵ Kniha vyšla v novom vydaní v roku 1994, mala by byť zaradená medzi povinné čítanie.

siedmeho dielu Československej vlastivedy, v Slovenských pohľadoch roku 1933. Tu jednoznačne odmietol názov Československá vlastiveda a žiadal, aby sa nazývala vlastivedou českou. Poukázal na zamlčovanie, nekompetentnosť autorov aj na do očí bijúcu neproporčnosť. Príkladom bola kapitola Československé novinárstvo, kde autori českému aj nemeckému novinárstvu venovali 120 strán, na novinárstvo slovenské sa ušla celá jedna strana. Zároveň uviedol, že drahú a výpravnú vlastivedu s cenou zväzku 200 korún si povinne musia kupovať slovenské obecné knižnice a za kúpu len jedného (spolu ich malo byť desať) minú svoj ročný rozpočet.²⁶

Podobný charakter mala aj recenzia knihy profesora Alberta Pražáka *Literární Slovensko let padesátých až sedmdesátých*. Už v úvode obsiahlej kritiky sarkasticky konštatuje: „*Písať po česky na univerzite v Bratislave, to je už vžitý úzus profesorov filozofickej fakulty jedinej slovenskej univerzity. Hoci sa bijeme za každé slovenské slovo na tejto univerzite, predsa sa v tomto objemnom diele češtiny tešíme, aspoň táto kniha o slovenskom literárnom vývoji v rokoch päťdesiatych až sedemdesiatych sa nemusí zaradiť medzi slovenské diela. Obraz podávaný autorom je tak skreslený a v textoch je toľko chýb, nepresností a tendenčností, že podvrátiť všetky mylné tvrdenia by si vyžiadalo rovnako objemnú knihu.*“²⁷

Zmienku si zaslúži aj Čulenova anotácia Riznerovej bibliografie, v ktorej sa zmienil o okolnostiach jej vydania. Ľudovít Rizner po mimoriadne náročnom tridsať rokov trvajúcom zhromažďovaní údajov stál pred otázkou, kde je možné vytlačiť jeho 3 500-stránkový rukopis. Napokon ho ponúkol Českej kráľovskej akadémii, kde však požadovali, aby ju preložil do češtiny, čo aj autor urobil a tak počas prvej svetovej vojny vyšiel prvý diel počestenej Riznerovej bibliografie, čoho sa však už autor nedožil. Po vojne česká akadémia odstúpila rukopis Matici slovenskej, ktorá dielo napokon vydala. Čulen aj túto skutočnosť aktualizoval s tým, že v Prahe sa v minulosti hovorilo aj v súčasnosti hovorí o jednom národe, Riznerovo dielo boli ochotní v českej akadémii vydať, ale len keď sa počestí. A tak v predstavách českých politikov má byť jazykom jednotného československého národa len jazyk český.²⁸

Knihu ministra Ivana Dérera *Československá otázka* recenzoval tak, že ju konfrontoval s dielom historika a ministra zahraničia Kamila Kroftu *Vývin národného povedomia Čechov a Slovákov*. Déreer označil Bernoláka za hungaristu, ktorý chcel Slovákov jazykovo izolovať od Čechov vytvorením slovenčiny, lebo sa bál ich husitizmu. Štúrovým úmyslom pri kodifikácii slovenčiny podľa Dérera bolo získanie stredoslovenského prevažne evanjelického zemanstva, teda džentry, pre slovenskú vec. Déreerove tendenčné názory porovnal s objektívnymi závermi Kamila Kroftu.²⁹ Kritické riadky Čulen adresoval aj Ferdinandovi Peroutkovi, keď si preštudoval prvý diel jeho práce *Budování státu*. Autorovi vyčítal nielen neobjektívnosť, ale aj

²⁶ Československá vlastiveda. Diel 7. Písemnictví. In *Slovenské pohľady*, roč. 49, 1933, s. 701-703.

²⁷ Knihy: „Literární Slovensko let padesátých až sedmdesátých“. In *Kultúra*, roč. 5, 1933, s. 309-314.

²⁸ Osudy Riznerovej Bibliografie. In *Slovák*, 2. 2. 1933, roč. 15, č. 27, s. 9.

²⁹ Dve knihy o tom istom probléme. In *Kultúra*, roč. 7, 1935, s. 349-350.

neznalosť slovenských reálií. Marginalizovanie slovenských politických snažení v dobe predprevratovej, deformácie v časti venovanej Štefánikovi a tendenčnosť pri hodnotení osobnosti a práce Svetozára Hurbana-Vajanského podrobil ostrej, no argumentmi podloženej kritike.³⁰

Konštantín Čulen bol autorom desiatok ďalších recenzií aj anotácií rozptýlených v denníku Slováč, Národných novinách, Kultúre, Slovenských pohľadoch aj v krajanských periodikách v Spojených štátoch a inde. V nich dokazuje to, čo ostatne vo všetkých svojich prácach: Bol vynikajúcim znalcom slovenských novodobých dejín, nekompromisným kritikom krívd a obhajcom slovenskej pravdy a práva.

Po politických zmenách roku 1989 často len vďaka obetavosti súkromných osôb sa niektoré Čulenove diela v novom vydaní opäť dostali na slovenský knižný trh, no vždy vyvolali podráždené reakcie. Nebola to len spomínaná biografia prezidenta Jozefa Tisa a monografia o uplatnení Slovákov v štátnych službách za medzivojnovnej ČSR. Ostrá kritika sa zniesla na Maticu slovenskú, keď v roku 2004 pre čitateľov v knižnom vydaní sprístupnila Čulenove rozhovory s významnými osobnosťami slovenskej politiky a kultúry, ktoré z krajanskej tlače pod názvom *Posledné posedenia* vybrali a zostavili František Michalovič a František Vnuk. Kniha sa čudným spôsobom „vytratila“ z obchodnej siete i z knižníc. Podobný osud majú aj Čulenove denníky, ktoré vznikli počas jeho nedobrovoľného pobytu v amerických zajateckých táboroch. V knižnej podobe pod názvom *V amerických zaisťovacích táboroch* ich vydala Matica slovenská v roku 2008. V bulvárnej progresivistickej tlači sa zniesla na zostavovateľov (F. Vnuk a F. Michalovič) aj na Maticu slovenskú vlna ostrej kritiky. To je dôkazom, že diela Konštantína Čulena sú stále aktuálne a zaslúžia si našu pozornosť.

Zoznam použitých prameňov a literatúry

Noviny a časopisy

Slovák, 1929, 1930, 1932, 1933, 1935, 1938, 1942

Slovenské pohľady, 1930, 1933

Kultúra, 1933, 1935

Literatúra

ČULEN, Konštantín. *Boj Slovákov za slobodu*. Bratislava : Generálny sekretariát Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, 1944.

ČULEN, Konštantín. *Dejiny Slovákov v Amerike*. Bratislava : Slovenská liga, 1942.

ČULEN, Konštantín. *Karol Salva, život a dielo*. Lipt. Sv. Mikuláš, 1943.

ČULEN, Konštantín. *Roky slovenských nádejí a sklamaní 1848 – 1875*. Trnava : Ústredie slovenského katolíckeho študentstva, 1932, s. 427 + prílohy.

³⁰ Slovenské veci v Peroutkovom diele Budování státu. In *Kultúra*, roč. 7, 1935, s. 350-352.

ČULEN, Konštantín. *Slováci a Česi v štátnych službách* Bratislava : Vedecký ústav pre zahraničných Slovákov, 1944.

Sborník literárno-vedeckého odboru Spolku sv. Vojtecha. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1933, 475 s.

doc. PhDr. Ivan Mrva, CSc.

Katedra mediamatiky a kultúrneho dedičstva,
Fakulta humanitných vied Žilinskej univerzity v Žiline

Univerzitná 8215/1

010 26 Žilina, Slovakia

ivan.mrva@fhv.uniza.sk